

Co-funded by
the European Union

VETpreneur

NOVI ZAMAH

EntreComp NA ZAPADNOM
BALKANU

Zavod za školstvo
Crne Gore

Dostignuća Mladih
u Crnoj Gori
JA Montenegro

WEBIN
Western Balkans Institute

ERASMUS+
Izgradnja kapaciteta u VET
Naziv projekta: VETpreneur
Period implementacije: 2023-2025.

Naziv dokumenta: Novi zamah EntreComp na Zapadnom Balkanu

Priredili:

Marko Stojanović (WEBIN)
Nevena Čabrilo (ZZŠ)
Nikola Mićunović (DMCG)

Prilozi:

Dragana Jovanović (WEBIN)
Sabah Kassimi (WEBIN/ Université de Toulon)
Eksperti učesnici konferencije (videti Listu regionalnih stručnjaka)

Stručna podrška:

Western Balkans Institute Research & Development d.o.o. Beograd

Ikona na naslovnoj strani: Freepik.com

Zastave: Wikimedia Commons

(izvor besplatnih fotografija dostupan na: <https://commons.wikimedia.org/>)

Objavljuje: Western Balkans Institute WEBIN Beograd

Datum objave: 24.05.2023.

Dokument je izrađen u okviru projekta VETpreneur koji finansira Evropska Unija u okviru programa ERASMUS+, Izgradnja kapaciteta u VET. Izneseni stavovi i mišljenja su stavovi i mišljenja autora i ne moraju se podudarati sa stavovima i mišljenjima Evropske unije ili Evropske izvršne agencije za obrazovanje i kulturu (EACEA). Ni Evropska unija ni EACEA ne mogu se smatrati odgovornima za njih.

Sadržaj:

Osnovno o konferenciji.....	4
O EntreComp okviru.....	6
EntreComp u Crnoj Gori.....	10
EntreComp u Albaniji.....	21
EntreComp u Bosni i Hercegovini.....	24
Komentari i preporuke regionalnih stručnjaka.....	27
O intersektorskoj radnoj grupi.....	36
Opis pozicije člana ISRG.....	37
Članovi ISRG.....	41
Kontakti ISRG koordinatora.....	62
Lista regionalnih stručnjaka.....	63
Bibliografija.....	54

Osnovno o konferenciji

Uvodna konferencija o integraciji EntreComp u sisteme VET obrazovanja u Crnoj Gori, Albaniji i Bosni i Hercegovini održana je 28. aprila 2023. godine na Univerzitetu Donja Gorica u Podgorici. Konferencija je organizovana u formi participativnog događaja, sa ciljem da se stručna javnost iz regiona Zapadnog Balkana konsultuje o predstojećem projektnom zadatku u vezi sa integracijom EntreComp okvira, i prikupe njihova mišljenja i preporuke. Smatrali smo da je konferencija dobra prilika da ljude sa praktičnim iskustvima u VET pitamo **kako oni vide i šta misle o našoj postavci procesa** kreiranja seta materijala za nastavnike i instrumenta za prepoznavanje preduzetničkih kompetencija.

Konferencija je bila participativna i kroz rad u grupama učesnici su komentarisali:

- **PROCES** – da li je dobro osmišljen, da li predstavlja najbolji način da se dođe do projektovanih rezultata i da li se može nešto uraditi drugačije i bolje?
- **PROIZVODE** takvog procesa – koliko oni mogu biti relevantni za razvoj preduzetničkih veština iz ugla posmatranja nastavnika i organizatora nastave, kao i iz ugla posmatranja onih koji uče? Šta još ovi proizvodi treba da omoguće nastavnicima i onima koji uče – za razvoj preduzetničke kompetencije?

Prilikom komentaranja i davanja stručnog mišljenja, učesnike smo zamolili da:

- budu **otvoreni i iskreni**, da ovom zadatku pristupe profesionalno kao stručnjaci u ovoj oblasti, ali i kao kolege u istoj misiji unapređivanja VET u svojoj zemlji.
- nam pruže **konstruktivnu povratnu informaciju**, i **sa dobrom namerom prokomentarišu** ono što misle da nije dovoljno relevantno, kao i ono što misle da bi se moglo i trebalo uraditi drugačije i bolje kada je reč o procesu i proizvodima.
- budu **ambiciozni** i da imaju poverenja da zajedno možemo da uradimo velike stvari i kreiramo odlične proizvode!

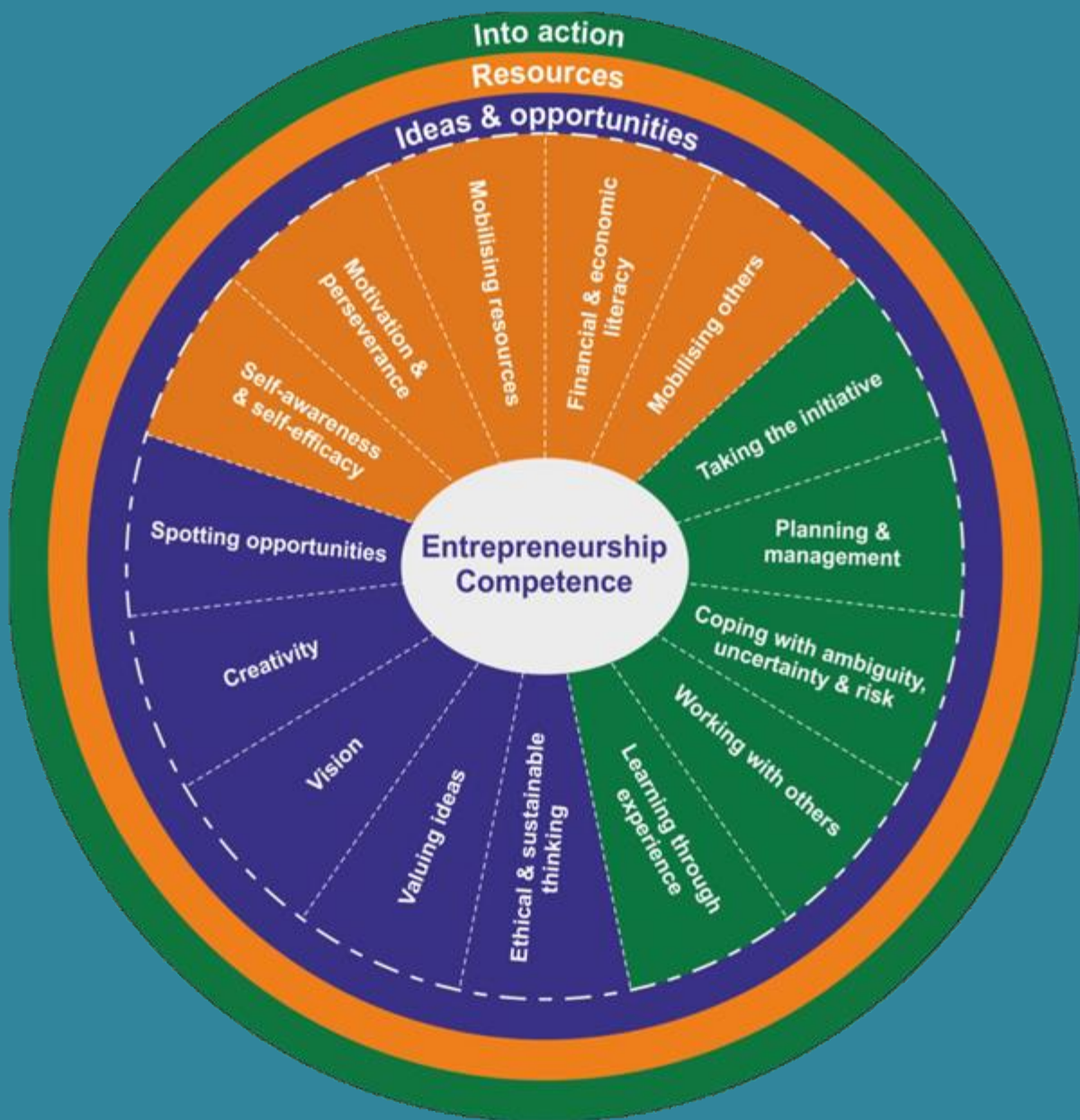
U konferenciji je učestvovalo preko 80 učesnika, od čega su polovinu činili nastavnici i direktori srednjih stručnih škola i gimnazija. Konferencija je od strane učesnika ocenjena visokom ocenom, kao veoma relevantna i inovativna, a naveli su i da im se najviše dopao

participativan način rada, uključivanje u ovaj regionalni proces putem konferencije i pružena prilika da daju svoje stručno mišljenje i komentar.

O EntreComp okviru

Evropska Unija je 2006. godine predložila 8 ključnih kompetencija za celoživotno učenje neophodnih za razvoj društva zasnovanog na znanju, od kojih je jedna bila „osećaj za inicijativu i preduzetništvo“. *Okvir preduzetničkih kompetencija*, poznat takođe kao EntreComp okvir, definiše preduzetništvo kao prenosivu veštinu koja se odnosi na sve sfere života: od negovanja ličnog razvoja, aktivnog učestvovanja u zajednici, pa sve do (ponovnog) ulaska na tržište rada kao zaposlena osoba ili preduzetnik, kao i preduzimanja različitih kulturnih, društvenih i komercijalnih poduhvata (JRC, 2016). EntreComp okvir se zasniva na širokoj definiciji preduzetništva koja zavisi od stvaranja kulturnih, društvenih ili ekonomskih vrednosti. Obuhvata različite vrste preduzetništva uključujući tzv. „intrapreneurship“, socijalno, zeleno i digitalno preduzetništvo.

EntreComp je razvijen kako bi kreirao konsenzus oko zajedničkog razumevanja preduzetničke kompetencije, ali i kako bi povezo svet obrazovanja i rada. On definiše 3 međusobno povezane oblasti kompetencija („Ideje i mogućnosti“, „Resursi“ i „U akciji“), 15 kompetencija (5 za svaku oblast kompetencija), uz model napredovanja od 8 nivoa, sa 442 ishoda učenja i ostvarenih nivoa stručnosti. Pomenutih 15 kompetencija zajedno čine gradivne blokove preduzetništva kao veštine (za sve građane). S tim u vezi, EntreComp sugerše da se preduzetništvo kao veština sastoji od 15 gradivnih blokova.

Šema 1: Oblasti i kompetencije EntreComp konceptualnog modela
 (Izvor: EntreComp: Okvir preduzetničkih kompetencija, JRC, 2016)

EntreComp je razvijen kako bi se koristio kao osnova za razvoj programa i obrazovnih aktivnosti koje podstiču preduzetništvo kao veštinu, ali i za definisanje parametara za procenu preduzetničkih kompetencija učenika i građana. „EntreComp je kreiran kao zajednički referentni okvir za preduzetništvo kao veštinu kako bi pomogao građanima da razviju svoju sposobnost da aktivno učestvuju u zajednici, upravljaju svojim životima i karijerama i započnu inicijative koje stvaraju novu vrednost“ (Joint Research Centre - JRC, 2016).

EntreComp okvir treba takođe posmatrati kao fleksibilan izvor inspiracije koji se može koristiti ili prilagođavati tako da podrži različite kontekste. Na primer, može se koristiti kao resurs za izmenu nastavnog plana i progama u formalnom obrazovanju i sektoru obuka, zatim kao resurs za kreiranje praktičnih preduzetničkih iskustava u kontekstu neformalnog obrazovanja ili kao resurs za razvoj alata za građane za samoprocenu njihovih preduzetničkih sposobnosti.

Oblasti	Sposobnosti	Saveti	Opis
1. Ideje i mogućnosti	1.1 Uočavanje mogućnosti	Koristite svoju maštu i sposobnost da pepoznate prilike za stvaranje nove vrednosti	<ul style="list-style-type: none"> • Prepoznajte i iskoristite mogućnosti za stvaranje vrednosti istraživanjem društvenog, kulturnog i ekonomskog okruženja • Prepoznajte potrebe i izazove na koje treba odgovoriti • Uspostavite nove veze i povežite razbacane elemente u okruženju kako biste stvorili mogućnosti za novu vrednost
	1.2 Kreativnost	Razvijte kreativne i svrsishodne ideje	<ul style="list-style-type: none"> • Razvijte nekoliko ideja i mogućnosti za stvaranje vrednosti uključujući bolja rešenja za postojeće i nove izazove • Istražujte i eksperimentišite sa inovativnim pristupima • Kombinujte znanje i resurse kako biste postigli vredne efekte
	1.3 Vizija	Radite na svojoj viziji budućnosti	<ul style="list-style-type: none"> • Zamišljajte budućnost • Razvijte viziju za pretvaranje ideja u akciju • Vizualizujte buduće scenarije kako biste pomogli u usmeravanju napora i delovanja
	1.4 Vrednovanje ideja	Iskoristite što više ideja i mogućnosti	<ul style="list-style-type: none"> • Procenite šta je vrednost u društvenom, kulturnom i ekonomskom smislu. • Prepoznajte potencijal koji ideja ima za stvaranje vednosti i prepoznajte najprikladnije načine kojima ćete je maksimalno iskoristiti

	1.5 Etičko i održivo razmišljanje	Procenite posledice i uticaj ideja, mogućnosti i akcija	<ul style="list-style-type: none"> • Proceniti posledice ideja koje donose vrednost i efekat preduzetničke akcije na ciljnu zajednicu, tržište, društvo i životnu sredinu • Razmišljajte o tome koliko su održivi dugoročni društveni, kulturni i ekonomski ciljevi, kao i o odabranom pravcu delovanja • Ponašajte se odgovorno
2. Resursi	2.1 Samosvest i samoefikasnost	Verujte u sebe i nastavite da se usavršavate	<ul style="list-style-type: none"> • Razmišljajte o svojim potrebama, težnjama i željama u kraćem, srednjem i dugoročnom periodu • Prepoznajte i procenite svoje individualne i grupne snage i slabosti • Verujte u svoju sposobnost da utičete na tok događaja, uprkos neizvesnostima, zastojsima i privremenim neuspesima
	2.2 Motivacija i istrajnost	Ostanite fokusirani i ne odustajte	<ul style="list-style-type: none"> • Budite odlučni da pretvorite ideje u akciju i zadovoljite svoju potrebu za ostvarivanjem • Spremite se da budete strpljivi i da nastavite da ostvarujete svoje dugoročne ili grupne ciljeve • Budite otporni na pritisak, nevolje i privremen neuspeh
	2.3 Mobilisanje resursa	Prikupite i upravljate resursima koji su vam potrebni	<ul style="list-style-type: none"> • Nabavite i upravljajte materijalnim, nematerijalnim i digitalnim resursima potrebnim za pretvaranje ideja u akciju • Maksimalno iskoristite ograničene resurse • Steknite i upravljajte veštinama potrebnim u svakoj fazi, uključujući tehničke, pravne, poreske i digitalne sposobnosti
	2.4 Finansijska i ekonomska pismenost	Razvijte finansijsko i ekonomsko znanje	<ul style="list-style-type: none"> • Procenite cenu pretvaranja ideje u aktivnost stvaranja vrednosti • Planirajte, postavite i procenite finansijske odluke tokom vremena • Upravljajte finansijama kako biste bili sigurni da aktivnost stvaranja vrednosti može trajati dugoročno
	2.5. Mobilizacija ostalih	Inspirišite i privucite i ostale	<ul style="list-style-type: none"> • Inspirišite relevantne zainteresovane strane • Obezbedite podršku potrebnu za postizanje vrednih rezultata • Prikažite efikasnu komunikaciju, ubeđivanje, pregovaranje i vođstvo
	3. U akciji	3.1 Preuzimanje inicijative	Samo napred
3.2 Planiranje i upravljanje		Odredite prioritete, organizujte se i pratite ih	<ul style="list-style-type: none"> • Postavite dugoročne, srednjoročne i kratkoročne ciljeve • Definišite prioritete i akcione planove • Prilagodite se nepredviđenim izazovima

	3.3 Suočavanje sa neizvesnošću, dvosmislenošću i rizikom	Donosite odluke noseći se sa neizvesnošću, dvosmislenošću u i rizikom	<ul style="list-style-type: none"> • Donosite odluke kada je rezultat te odluke neizvestan, kada su informacije dostupne ili delimične ili kada postoji rizik od neželjenih ishoda • U okviru procesa stvaranja vrednosti , od rane faze uključite strukturane načine testiranja ideja i prototipa kako biste smanjili rizik od neuspeha • Brzo i fleksibilno rešavajte nadolazeće situacije
	3.4 Rad sa drugima	Okupite tim, sarađujte i umrežite se	<ul style="list-style-type: none"> • Radite zajedno i sarađujte sa drugima • Razvijte ideje i pretvorite ih u akciju • Umrežite se • Rešavajte sukobe i kada je neophodno na pozitivan način se suočite sa konkurencijom
	3.5. Učenje kroz iskustvo	Učite radeći	<ul style="list-style-type: none"> • Bilo koju inicijativu za stvaranje vrednosti koristite kao mogućnost za učenje • Učite sa drugima uključujući vršnjake i mentore • Osvrnite se i učite iz uspeha i neuspeha (sopstvenih i tuđih)

Tabela 2: Konceptualni model

(Izvor: EntreComp: Okvir preduzetničkih kompetencija, JRC, 2016)

EntreComp model progresije preduzetničkog obrazovanja pokazuje nivo ovladavanja preduzetničkim kompetencijama. Progresija je usmerena na 2 aspekta:

- Razvijanje sve veće autonomije i odgovornosti u delovanju na osnovu ideja i mogućnosti za stvaranje nove vrednosti
- Razvijanje kapaciteta za izgradnju vrednosti od jednostavnih i predvidljivih konteksta do složenih, promenljivih okruženja

Model progresije sastoji se od 4 glavna nivoa: osnovni, srednji, napredni i ekspertski, a svaki nivo ima još 2 podnivoa. Osnovni nivo označava nivo vladanja kompetencijama na osnovu kojeg se uz spoljašnju podršku stvara preduzetnička vrednost. Srednji nivo je nivo na kojem se preduzetnička vrednost stvara uz spoljašnju podršku, ali sa većim ličnim doprinosom i većom autonomijom. Onda kada se razvije umeće da se ideja pretoči u akciju, možemo reći da smo dosegli napredni nivo. Na naprednom nivou ovladavanja preduzetničkom kompetencijom, nova vrednost koju smo kreirali je osetna vrednost.

Kreiranje preduzetničke vrednosti i preduzetničkog obrazovanja može se odvijati u bilo kojoj sferi života, ne odnosi se ni na jedno specifično okruženje, već je prenosivo na

ENTRECOMP

u Crnoj Gori

EntreComp u Crnoj Gori

Crnogorski obrazovni sistem je prepoznao zahtjeve cjeloživotnog učenja kroz jačanje ključnih kompetencija prilagođavajući svoj obrazovni sistem evropskom. Ključne kompetencije ušle su u najznačajnija strateška dokumenta, zakone, obrazovne i studijske programe. Osnovu za prilagođavanje i usklađivanje predstavljao je Evropski okvir ključnih kompetencija (Council Recommendation, 2018) u kojem je definisano osam ključnih kompetencija za cjeloživotno učenje.

Razvijanje transferzalnih ključnih kompetencija realizovano je kroz međupredmetne teme/ključne kompetencije na svim nivoima obrazovanja, dok su se jezičke kompetencije i STEM ostvarivale u sklopu predmetnih programa. Integrisanje ključnih kompetencija u okviru stručnog obrazovanja postignuto je reformom kurikuluma zasnovanog na profesionalnim standardima i standardima kvalifikacija (2016).

Modernizacija crnogorskog obrazovnog sistema u cilju ispunjavanja potreba za cjeloživotnim učenjem, odnosno sticanjem stručnih znanja i prenosivih vještina neophodnih za tržište rada, dovela je do potrebe za uvođenjem opšteg, integrativnog pristupa koji bi povezao postojeće fragmentisane napore usmjerene na razvoj ključnih kompetencija. U tom smislu kroz projekat „Integracija ključnih kompetencija u obrazovni sistem Crne Gore“ u saradnji s Evropksom unijom 2019. godine (PA 2 program) izrađen je Crnogorski okvir ključnih kompetencija koji na bazi EU referentnog okvira identifikuje osam ključnih kompetencija relevantnih za obrazovni sistem Crne Gore utvrđujući za svaku ključnu kompetenciju ishode na pet tipičnih obrazovnih nivoa (predškolsko obrazovanje, razredna nastava u osnovnoj školi – ISCED 1, predmetna nastava u osnovnoj školi – ISCED 2, srednja škola – ISCED 3, te visoko obrazovanje).

Kompetencija *smisao za inicijativu i preduzetništvo* je jedna od njih i odnosi se na sposobnost pojedinca da ideje pretvori u djelo; uključuje kreativnost, inovativnost, preuzimanje rizika, kao i planiranje i upravljanje projektima kako bi se ispunili ciljevi.

Kontinuirani profesionalni razvoji nastavnika ie uključen u sva obrazovna strateška

dokumenta i odvija se na jedan veoma organizovan i dobro osmišljen način. U prethodnom periodu nastavnici su prolazili značajan broj programa obuka koje se odnose na integrisanje međupredmetnih tema/ključnih kompetencija u kurikulum. Veliku podršku obuci nastavnika predstavljali su vodiči za implementaciju preduzetničkog učenja koji su razvijeni za sve nivoe obrazovanja. Eksterno utvrđivanje kvaliteta rada u obrazovno-vaspitnim ustanovama sastavni je dio podrške koju obrazovni sistem pruža obrazovnim institucijama u nastavnom procesu, a samim tim u integraciji ključnih kompetencija.

Preduzetničko učenje

Preduzetništvo i preduzetnici su važni izvori inovacija, privrednog rasta i zapošljavanja. Preduzetništvo utiče na povećanje produktivnosti, povećanje prilagodljivosti i osigurava da se mogućnosti u potpunosti realizuju. Preduzetništvo se može i mora naučiti kako bi se omogućilo društvu da ima koristi od punog potencijala svojih građana. Ono pruža opipljiv doprinos razvoju znanja, vještina i stavova značajnih za zapošljavanje, aktivno građanstvo i kreiranje novih radnih mjesta.

U cilju obezbjeđivanja integrativnog pristupa za implementaciju ključnih kompetencija razvijene su međupredmetne teme koje su obavezne za sve učenike i svi nastavnici su u obavezi da ih implementiraju kroz svoje nastavne predmete. Integrisanje preduzetničkog učenja u obrazovni sistem Crne Gore sprovodi se u skladu sa međunarodnim strateškim dokumentima u ovoj oblasti, nacionalnim obrazovnim zakonodavstvom i Strategijom za cjeloživotno preduzetničko učenje kroz međupredmetnu temu Preduzetničko učenje.

U nacionalnoj Strategiji cjeloživotnog preduzetničkog učenja za period 2015-2019. godine navodi se da djeca, učenici i studenti treba da dobiju mogućnost da razviju preduzetničku kompetenciju na svim nivoima obrazovanja. Takođe se kaže da je preduzetničko učenje neophodno uvesti kao ključnu kompetenciju na svim nivoima obrazovanja i da je neophodno obezbijediti da svi učenici stiču i unapređuju preduzetničke vještine. Strategija cjeloživotnog preduzetničkog učenja za period

2020-2024 dalje proširuje i unapređuje ovu oblast na svim nivoima obrazovanja.

Preduzetničko učenje nije moguće posmatrati kao posebnu oblast učenja ili kao poseban program. Integrativni pristup u obrazovanju jedna je od najvažnijih pretpostavki u ostvarivanju preduzetničkog učenja. Zasnovano je na razvoju kreativnosti i spremnosti djece da uspješno komuniciraju u zajednici sa vršnjacima i odraslima, da postepeno uočavaju prilike u kojima svoje ideje mogu primijeniti u različitim situacijama, te da se postepeno osamostaljuju i u skladu sa tim i djeluju.

Obezbeđivanju zajedničkog konceptualnog pristupa i podsticanju razvoja preduzetničke kompetencije na svim nivoima obrazovanja značajno je doprinio dokument zajedničkog istraživačkog centara Evropske komisije, EntreComp: Okvir kompetencija za preduzetništvo posebno u dijelu unapređenja programa obuke nastavnika i ishoda preduzetničkog učenja.

Kurikulum

Ključne kompetencije su po prirodi generičke i transverzalne – temelje se na ciljevima koji se ugrađuju u sve predmete i obavezuju sve nastavnike na njihovo ostvarivanje. Ishode međupredmetnih tema/ključnih kompetencija je neophodno pažljivo planirati kako bi se postiglo napredovanje učenika. Osnovni preduslov za njihovu uspješnu implementaciju u obrazovno-vaspitnim ustanovama podrazumijeva uključivanje razvijenih ishoda u kompletan školski kurikulum. Treba omogućiti da se međupredmetne teme/ključne kompetencije uključe u svim ključnim oblastima učenja, kroz različite nastavne predmete ili grupe predmeta (obavezni i izborni predmeti), kroz obavezne izborne sadržaje i vannastavne aktivnosti (izleti, ekskurzije, škole u prirodi, školski projekti), usavršavanjem nastavnika i slično (Zoran, L., Nevena, Č., Danijela, Đ.,2015). Međupredmetne teme/ključne kompetencije planiraju se u godišnjem planu rada ustanove, godišnjem planiranju nastavnika, kao i pri izradi scenarija/neposrednih priprema za nastavne i vannastavne aktivnosti.

Osnovno obrazovanje i vaspitanje

Ključna kompetencija *smisao za inicijativu i preduzetništvo u osnovnom obrazovanju i vaspitanju* razvija se interdisciplinarno kroz međupredmetnu temu Preduzetničko učenje, izborni predmet Preduzetništvo i kroz vannastavne aktivnosti. Na nivou osnovnog obrazovanja *Međupredmetna tema Preduzetničko učenje* usmjerena je na razvoj individualnih kvaliteta učenika – kreativnost, preuzimanje inicijative i samostalnost koji doprinose razvijanju preduzetničkog stava. Učenici se podstiču da koriste svoju kreativnost i da istražuju i eksperimentišu. U ovoj fazi učenici treba da razvijaju samostalnost i proaktivnost, kao i da steknu prva znanja i kontakt sa svijetom rada.

Aktivnosti koje podstiču aktivno učenje na ovom uzrastu jesu rad na projektima, učenje kroz igru, prezentacije jednostavnih studija slučaja i posjete lokalnim preduzećima i ustanovama. Ishodi koji se odnose na znanja o mogućnostima za profesionalnu orijentaciju i poznavanje poslovnog okruženja omogućavaju učenicima da steknu okvirnu sliku o preduzetništvu i pronađu svoje buduće mjesto na tržištu rada uz određena predznanja o prednostima i preprekama koje ih očekuju. Na nivou osnovne škole, svi ishodi su prilagođeni uzrastu i predznanju učenika, i uvode se na način da učenici o njima uče primjenom opštih koncepata na njima poznato okruženje. Sadržaji ove međupredmetne teme usklađeni su sa postojećim planom i programom za osnovnu školu.

Preduzetništvo - izborni predmet za VII ili VIII ili IX razred osnovne škole - priprema učenika za svijet rada i samostalnu preduzetničku djelatnost, kao i razvijanje preduzetničke kulture, svijesti o samozapošljavanju i usvajanje određenih opštih, tehničkih, ekonomskih i finansijskih znanja (opšta, tehnička, ekonomska i finansijska pismenost). Kroz praktične aktivnosti učenici razvijaju pojedine preduzetničke vještine, npr. izrada budžeta, CV-ja, plana, projekta, načina prezentovanja, vođenja i slično, kao i razvoj opštih preduzetničkih vještina i sposobnosti. Osnovni cilj Predmetnog programa Preduzetništvo jeste da se kroz tri područja djelovanja, *ideje i mogućnosti, resursi i djelovanje*, učenici osposobe da prilike i ideje pretvore u djela, uz pokretanje

neophodnih resursa. Ovi resursi mogu biti lični (svjesnost, efikasnost, motivacija i istrajnost), materijalni (proizvodna i finansijska sredstva) ili nematerijalni (na primjer, specifična znanja, vještine i stavovi).

Vannastavne aktivnosti se obično odnose na *preduzetničke klubove* u kojima učenici rade tokom godine, a onda nekoliko puta godišnje organizuju sajmove preduzetništva na nivou škole ili se prijavljuju za učešće na lokalnim i nacionalnim sajmovima. Od školske 2014/15. godine preduzetničkim učenjem su obuhvaćeni svi učenici osnovnih škola.

Srednje opšte obrazovanje

Preduzetničko učenje u srednjem opštem obrazovanju sprovodi se kroskurikularno po programu: Međupredmetna oblast preduzetničko učenje u predmetnim programima za opšte srednje obrazovanje koji je usvojen od strane Nacionalnog savjeta za obrazovanje. Od školske 2015/16 u svim gimnazijama preduzetničko učenje se implementira kao međupredmetna oblast, tako da su svi učenici u gimnazijama u svim razredima obuhvaćeni preduzetničkim obrazovanjem. U srednjim stručnim školama ovaj program se primjenjuje za opšteobrazovnu grupu predmeta.

U gimnazijama se implementira i izborni predmet Preduzetništvo za I ili II razred gimnazije. Preduzetništvo je jednogodišnji izborni predmet koji se izučava sa jednim časom nedeljno u prvom ili drugom razredu opšte gimnazije. Nastava preduzetništva kod učenika razvija preduzetnički duh, preduzetnički način razmišljanja, samostalnost, samopouzdanje, liderstvo, kreativnost, sposobnost rješavanja problema, inicijativnost, timski rad, odgovornost i komunikacione vještine.

Izučavanje ovog predmeta obezbjeđuje osnovno poslovno znanje i vještine za razvoj preduzetničkih osobina i sposobnosti učenika, korišćenjem informacione i komunikacione tehnologije. Usvajanje znanja iz preduzetništva omogućava učenicima razvijanje i unaprijeđivanje značajnih vještina koje im omogućavaju da razviju ideju,

prepoznaju mogućnosti, istražuju resurse, ali i oprobaju se u preduzetničkom menadžmentu.

U gimnazijama se izučava i izborni predmet Poslovna informatika (za III ili IV razred srednjih škola) čiji je cilj da učenici ovladaju upotrebom računara u poslovnom okruženju. Učenici gimnazije imaju mogućnost da odaberu i Predmetni program Privredna i finansijska matematika koji se realizuje sa jednim časom nedjeljno u III ili IV razredu, u zavisnosti od opredjeljenja učenika, odnosno od plana škole o realizaciji izborne nastave. Pored izbornog predmeta preduzetničko učenje se u gimnazijama realizuje kroz: Rad preduzetničkih klubova i sprovođenje radionica, tribina i okruglih stolova iz oblasti preduzetništva. Integrisanje ključnih kompetencija u okviru stručnog obrazovanja postignuto je reformom kurikuluma zasnovanog na profesionalnim standardima i standardima kvalifikacija, kroz Metodologiju za razvoj profesionalnih standarda i standarda za kvalifikaciju i Smjernice za kvalifikacije (2016), te Metodologiju izrade obrazovnih programa sa uputstvima (2017). U svim gimnazijama i mješovitim srednjim stručnim školama određeni su koordinatori na nivou škole.

Kontinuirani profesionalni razvoj nastavnika

Primjena reformskih rješenja i novih obrazovnih programa u Crnoj Gori, počev od 2004. godine, podrazumijevala je i proces intenzivne obuke nastavnika osnovnih i srednjih škola. Cilj je bio da nastavnici unaprijede svoja znanja (teorijska i metodološka) i vještine u praksi, da razumiju očekivanja od nove uloge nastavnika, ali i svoje nove pozicije u obrazovanju uopšte i u nastavnom procesu.

Implementacija preduzetničkog učenja kao međupredmetne oblasti izvodi se na specifičan, i umnogome različit način od one kod obaveznih nastavnih predmeta. U tom smislu urađen je program obuke kojim se nastavnici osposobljavaju da integrišu učenje za preduzetništvo u redovne nastavne aktivnosti. Program obuke je prošlo 2700 nastavnika što čini više od 50% zaposlenih u osnovnim školama. Jednodnevne seminare su prošli i svi direktori osnovnih škola, kao i školske uprave.

Tokom 2015 Zavod za školstvo je realizovao program obuke za koordinatore za preduzetničko učenje u svim osnovnim školama u cilju unapređivanja sprovedena aktivnosti na nivou škole. Tokom 2015. godine realizovana je obuka nastavnika u svim gimnazijama, dok su 2016. obuhvaćeni nastavnici opšteobrazovne grupe predmeta u srednjim stručnim školama. Kroz projekt Integracija ključnih kompetencija u obrazovni sistem Crne Gore ključne kompetencije su ušle u sve osnovne i srednje škole u Crnoj Gori, obučeno je 1.870 nastavnika (što čini približno 24% ukupne populacije nastavnika u osnovnim i srednjim školama u Crnoj Gori) i 300 predstavnika školskih upravljačkih timova. Više od 300 primjera godišnjih planova rada škola i 500 primjera scenarija za nastavu objavljeno je na platformi <https://www.ikces.me/>.

U Zavodu za školstvo realizovani su seminari za vaspitače svih predškolskih ustanova pod nazivom Preduzetničko učenje – Međupredmetna oblast u planu i programu.

U cilju pružanja podrške nastavnicima za integrisanje međupredmetnih tema/ključnih kompetencija urađeni su vodiči Metodološko uputstvo za realizaciju međupredmetne oblasti preduzetničko učenje koje daje jasne instrukcije sa konkretnim primjerima i preveden je EntreComp: Okvir kompetencija za preduzetništvo koji je nastavnicima dijeljen tokom obuke i objavljen na sajtu Zavoda za školstvo. Publikacija Ključne kompetencije - Vodič za nastavnike osnovnih i srednjih škola sa smjericama za formativno ocjenjivanje urađena je kroz projekat Integracija ključnih kompetencija u obrazovni sistem Crne Gore i služi kao podrška nastavnicima osnovnih i srednjih škola da unaprijede obrazovanje i vaspitanje učenika kroz integraciju ključnih kompetencija u nastavu i učenje.

Utvrđivanje kvaliteta

Stalno praćenje i evaluacija vaspitno-obrazovnog rada u ustanovama sprovodi se u cilju unapređenja kvaliteta obrazovanja. Može biti eksterno i obavljaju ga nadzornici Zavoda za školstvo i Centra za stručno obrazovanje, i interno koje sprovodi sama vaspitno-obrazovna ustanova (samoevaluacija). Eksterno obezbjeđivanje i unapređivanje kvaliteta obrazovno-vaspitanog rada definisano je odredbama Opšteg

zakona o obrazovanju i vaspitanju, Pravilnikom o sadržaju oblicima i načinu utvrđivanja kvaliteta obrazovno-vaspitnog rada u ustanovama i Metodologijom za obezbjeđivanje i unapređivanje kvaliteta obrazovno-vaspitnog rada u predškolskoj ustanovi, školi, obrazovnom centru, resursnom centru, kod organizatora za obrazovanje odraslih i u domu učenika. U skladu sa Metodologijom za obezbjeđivanje i unapređivanje kvaliteta obrazovno-vaspitnog rada, eksterno utvrđivanje kvaliteta rada umjesto orijentacije ka utvrđivanju rada pojedinačnog nastavnika, procjena kvaliteta vrši se na nivou vaspitno-obrazovne ustanove i to u svim segmentima njenog rada. Sistem vrednovanja koji podrazumijeva eksternu evaluaciju, doprinosi poboljšanju kvaliteta rada škole jer uključuje procjenu svih segmenata života i rada škole koji utiču na učenje i ishode učenja.

Utvrdjivanje kvaliteta rada sprovodi se u okviru pet definisanih ključnih oblasti kvaliteta (nastava i učenje, upravljanje i rukovođenje ustanovom, etos ustanove, postignuća učenika i podrška učenicima) u skladu sa donijetim standardima. Za opisivanje standarda koriste se indikatori koji predstavljaju definicije pomoću kojih se mjeri ostvarenost standarda. Za ostvarivanje ishoda učenja za ključnu oblast nastava i učenje koji se odnose na provjeru ishoda učenja uvedeni su sledeći standardi i indikatori:

Standard A 1.1: Planiranje je u skladu sa zahtjevima kurikuluma:

- A.1.1.2. Nastavnik planira međupredmetne teme i otvoreni dio predmetnog programa/modula.

Standard A 1.2: Nastava je prilagođena razvojnim karakteristikama, potrebama i mogućnostima učenika i usmjerena je na ostvarivanje ishoda učenja za ključnu oblast nastava i učenje. Definisan je indikatorom:

- A.1.2.11. Ustanova usmjerava aktivnosti na razvoj ključnih kompetencija.

Kroz Projekat „Integracija ključnih kompetencija u obrazovni sistem Crne Gore“, na bazi „Okvira za integraciju ključnih kompetencija“ urađen je Vodič za osiguranje kvaliteta, samoevaluaciju i unapređenje vaspitno-obrazovnih ustanova.

Vodič ima za cilj da obezbjedi ne samo poboljšanje u kvalitetu nastave koja integriše ključne kompetencije, što je i najvažniji dio projekta u okviru kog je izrađen, već i da utiče na cijelokupnu nastavu i učenje i rezultira boljim postignućima učenika. U Vodiču su opisani Indikatori za praćenje integrisanosti ključnih kompetencija u kurikulum koje će služiti nadzornicima i savjetnicima za osiguranje kvaliteta da prate razvoj ključnih kompetencija.

Kao što je prethodno opisano, ocjenjivanje ostvarenosti ciljeva obrazovanja i predmetnih ishoda sprovodi se kroz interno (školsko) i eksterno ocjenjivanje posignuća učenika. Cilj nacionalnog ispitivanja koje se realizuje od strane Ispitnog centra Crne Gore je prvenstveno da se provjeri ostvarenost ishoda propisanih nacionalnim planom i programom. Za međupredmetne teme i razvoj ključnih kompetencija, međutim, nigdje nije eksplicitno predviđen način provjere postignuća učenika.

Zaključak

Preduzetničko učenje smatra se ključnom kompetencijom za razvoj kreativnosti, samostalnosti i inovativnosti kod učenika na svim nivoima obrazovanja, što omogućava njihov uspjeh u poslovnom svijetu i doprinosi ekonomskom rastu društva. Integrativni pristup obrazovanju je neophodan za ostvarivanje preduzetničkog učenja, a međunarodni strateški dokumenti, nacionalno obrazovno zakonodavstvo i strategije cjeloživotnog preduzetničkog učenja, kao i dokument EntreComp, značajno doprinose ovom procesu. Preduzetničko učenje je generička i transverzalna kompetencija, što znači da se zasniva na ciljevima koji se ugrađuju u sve predmete i obavezuju sve nastavnike za njihovo ostvarivanje. Ishodi međupredmetne teme Preduzetničko učenje neophodni su za uspješnu implementaciju u obrazovno-vaspitnim ustanovama, što zahtijeva uključivanje razvijenih ishoda u kompletan školski kurikulum. Primjena međupredmetnih tema podrazumijevala je obuku nastavnika osnovnih i srednjih škola kako bi unaprijedili svoja znanja i vještine, te razumjeli očekivanja od nove uloge nastavnika u procesu razvijanja ključne kompetencije preduzetničko učenje, što je rezultiralo programima obuke za više od 50% zaposlenih u osnovnim školama, 25% vaspitača u predškolskim ustanovama, seminara za direktore škola i školske uprave,

kao i obukom za koordinate za preduzetničko učenje u svim osnovnim školama, gimnazijama i srednjim stručnim školama. Stalno praćenje i evaluacija vaspitno-obrazovnog rada u ustanovama neophodno je sprovodi u cilju unapređenja kvaliteta implementacije preduzetničkog učenja.

ENTRECOMP

u Albaniji

EntreComp u Albaniji

Prema SME Policy Index-u za zapadni Balkan i Tursku (OECD, 2022) preduzetništvo je kao ključna kompetencija uključeno u nastavni plan i program, ali još uvek nije implementirano u potpunosti i nije ujednačeno sa EntreComp okvirom. U osnovnoj i nižoj srednjoj školi, tj. od I-VII razreda, preduzetništvo je uključeno kroz predmet Građanskog vaspitanja, dok se u višoj srednjoj školi, u XII razredu obrađuje kroz predmet Preduzetništvo. Program Dostignuća mladih je rasprostranjen u višoj srednjoj školi i integrisan u nastavni plan i program kao praktično preduzetničko iskustvo. Takođe, u oblasti stručnog obrazovanja i usavršavanja (VET) prisutan je obavezan modul Osnove preduzetništva. Kada govorimo o visokom obrazovanju, ne postoje sistemske mere kojima bi se ključne preduzetničke kompetencije integrisale u nastavni plan i program. Nacionalna Strategija obrazovanja (2021-2026) obuhvatila je i povećavanje interdisciplinarnih STEM programa.

Preduzetništvo je definisano kao međupredmetna ključna kompetencija i očekuje se da bude deo obrazovnih ciljeva u svim predmetima, ali kao glavni zadatak ostaje obezbeđivanje njegovog razvoja kao ključne kompetencije kada je u pitanju širi nastavni plan i program. Čak i tamo gde je preduzetništvo uključeno u posebne predmete, materijali koji su u upotrebi usmereni su na njegovu ekonomsku stranu. Praktična preduzetnička iskustva još uvek nisu dostupna svim učenicima putem osnovnog nastavnog plana i programa.

U oblasti stručnog obrazovanja, za učenike je obavezno da prođu kroz praksu ili pripravničku obuku u poslovnom okruženju, ali ovo iskustvo ne nudi potpun razvoj preduzetničkih veština i takođe, stečene veštine odstupaju od potreba tržišta rada (Evropska Komisija, 2021[3]). Nedavni izveštaji ukazuju na neusaglašenost razvoja veština sa EntreComp-om, koji se još uvek ne koristi na sistemskom nivou, iako postoje ograničeni dokazi o integraciji ovog okvira u pristupe obukama održanim kao deo kurseva u programu EU za inovacije (OECD, 2022).

Iako je obuka na radnom mestu obezbeđena za nastavnike u školama i VET edukatore kroz aktivnosti Dostignuća mladih, na nivou inicijalnog obrazovanja nema obuke o preduzetničkim ključnim veštinama.

Nova nacionalna Strategija za obrazovanje (2021-2026) poseban fokus stavila je na inicijalnu obuku nastavnika, pozivajući na harmonizaciju inicijalnih obuka za nastavnike sa zahtevima nastavnog plana i programa preduniverzitetskog obrazovanja.

Preporučeni put za Albaniju je kreiranje nacionalnih smernica za nastavnike o tome kako da integrišu razvoj preduzetništva kao međupredmetne ključne veštine u svim oblastima nastavnog plana i programa. Ovo bi trebalo da bude usklađeno sa EntreComp-om i da bude relevantno za sve nivo obaveznog obrazovanja. Takođe bi mogao biti deo širih smernica za za ključne veštine za nastavnike.

ENTRECOMP

u Bosni i Hercegovini

EntreComp u Bosni i Hercegovini

Postoji vrlo malo zabeleženih aktivnosti koje se tiču integracije EntreComp-a u VET u Bosni i Hercegovini.

Ako uzmemo u obzir sveukupni kontekst preduzetničkog učenja u Bosni i Hercegovini, OECD SME indeks za Zapadni Balkan i Tursku (OECD, 2022) beleži značajan napredak sa uspostavljanjem strategije Prioriteti integracije preduzetničkog učenja i ključnih preduzetničkih kompetencija u obrazovni sistem u Bosni i Hercegovini (2021-2030). Napredak je zabeležen na državnom nivou, dok na nivou entiteta implementacija varira, uz dokaze o koordinaciji i integraciji u okviru obrazovnog sistema i sistema obuka u Federaciji Bosne i Hercegovine. Strategija 2021-2030 nudi sveobuhvatan i detaljan razvojni put za celoživotno preduzetništvo i razvoj ključnih kompetencija na državnom nivou, ali nedostaje uvid u to kako će ovo biti sprovedeno na nivou entiteta, s obzirom na to da za ove aktivnosti nije izdvojen budžet. Kako bi se podžalo sprovođenje strategije, tokom 2021. formirano je sedam radnih grupa: radna grupa za digitalno i preduzetničko učenje, radna grupa za karijerno vođenje, ekspertska radna grupa za obuke iz oblasti nastavničkih kompetencija i radna grupa za kontinuirani profesionalni razvoj.

U Federaciji Bosne i Hercegovine postoje dokazi o ishodima učenja koji se odnose na ključne preduzetničke kompetencije na svim nivoima obrazovanja i obuke osim visokog obrazovanja (OECD, 2022.), koji su u skladu sa zajedničkim nastavim planom i programom na državnom nivou gde je preduzetništvo uključeno kao međupredmetna kompetencija. U Republici Srpskoj, integracija ključnih preduzetničkih kompetencija u nastavni plan i program još je u razvoju, dok je preduzetništvo deo srednjoškolskog plana i programa od 2006. godine. Strategija razvoja obrazovanja Republike Srpske daje proritit aktivnostima koje će integrisati ključne preduzetničke kompetencije u obrazovni sistem, a Akcionim planom za razvoj obrazovanja do 2020. poseban fokus usmeren je na stručno i visoko obrazovanje (OECD, 2022).

Vlada Federacije Bosne i Hercegovine odgovorna je za definisanje, ojačavanje i postavljanje politika koje se odnose na inicijalno i celoživotno stručno obrazovanje i obuku (IVET & CVET). Ministarstva imaju podršku državnih izvršnih agencija za stručno obrazovanje i obuku (VET) zaduženih za sprovođenje politika i mera, igrajući tako veliku ulogu u upravljanju. Kroz aktivnosti Saveta za stručno obrazovanje i obuku olakšava se koordinacija državnih i nedržavnih aktera iz oblasti VET. Ovi saveti služe kao platforme za saradnju i koordinaciju među raznolikim zainteresovanim stranama iz oblasti VET.

Bosna i Hercegovina uložila je napore i preduzela inicijative kako bi ojačala VET, uključujući i angažovanje zaposlenih, koordinaciju među zainteresovanim akterima i ujednačavanje državnog okvira kvalifikacija sa evropskim (ETF, 2017). Skorašnji napredak u VET sektoru uključuje dalji rad na razvoju dualnog modela obrazovanja uz smernice za podršku saradnje u biznis-obrazovanju, razvijenu u saradnji sa regionalnim pridvrednim i biznis komorama. Integracija ključnih preduzetničkih kompetencija u okviru pružanja obuke nastavnika inicijalne nastave za podršku preduzetničkom učenju još uvek se razvija.

KOMENTARI I PREPORUKE REGIONALNIH STRUČNJAKA

O projektnom zadatku

Projektni zadatak koji je prezentovan na konferenciji u Podgorici odnosi se na kreiranje praktičnih obrazovnih alata koji će nastavnicima i rukovodiocima obrazovnih ustanova u Crnoj Gori, Albaniji i Bosni i Hercegovini, omogućiti da u procese nastave i učenja ugrade preduzetničke kompetencije iz EntreComp okvira.

Projektni zadatak je fokusiran na sledeća 2 obrazovna alata:

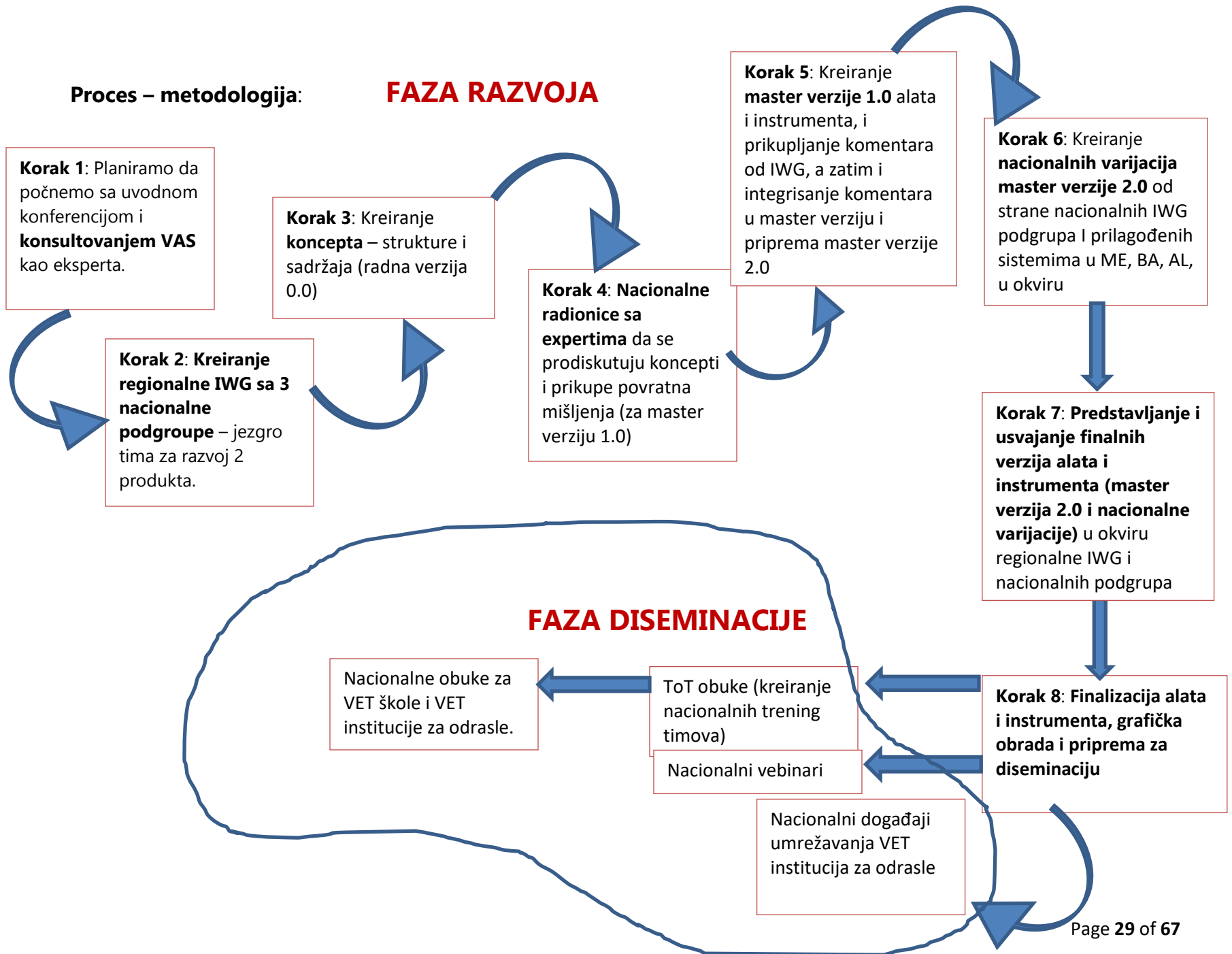
Set materijala za nastavu i učenje: priručnik koji sadrži smernice i praktične savete za nastavnike i uprave škola, u vezi sa integracijom odabranih EntreComp kompetencija u VET nastavu i praksu, i u vezi sa kreiranjem podsticajnog školskog ambijenta za nastavu i učenje koji će podstaći razvoj preduzetničkih kompetencija, kao i smernice i praktične savete za učenike i studente u vezi sa modelima usvajanja preduzetničkih kompetencija.

Instrument za prepoznavanje EntreComp kompetencija: dokument koji potvrđuje da je lice na obuci razvilo odabrane preduzetničke kompetencije, ili da je učestvovalo u aktivnosti koja se preduzima zbog razvoja odabranih preduzetničkih kompetencija.

Projektni zadatak trebalo bi da se realizuje tokom narednih 18 meseci u 8 koraka, uz participaciju ključnih aktera u procesu razvoja i validacije obrazovnih alata. Metodologija i proces prikazani su u dijagramu koji sledi:

Proces – metodologija:

FAZA RAZVOJA

Komentari i preporuke regionalnih stručnjaka

Stručnjaci koji su uživo ili virtuelno učestvovali u konferenciji u Podgorici pretežno su komentarisali očekivani ishod (proizvod) procesa. Svi su iskazali interesovanje da budu deo i narednih faza procesa. Takođe su iskazali zadovoljstvo činjenicom da su uključeni u proces od njegovog početka i faze planiranja te što imaju mogućnost da svojim komentarima utiču na to kako će proces izgledati u konačnici.

Kada je reč o ishodu i proizvodima procesa, sledi rezime diskusija koje su eksperti vodili u grupama, odnosno virtuelno, sa sintetizovanim komentarima i preporukama grupisanim u šest celina koje su prepoznate kao najrelevantnije za implementaciju EntreComp okvira u nastavu i učenje.

Edukacija - EntreComp obuke i treninzi nastavnika

1. EntreComp okvir je za nastavnike nova materija sa kojom oni nisu dovoljno upoznati, niti upućeni u načine kako se okvir može primeniti u nastavi i učenju. S tim u vezi, obuka nastavnika u oblasti EntreComp-a kao deo obuke za preduzetništvo može imati veliki značaj za uvođenje EntreComp u nastavu i učenje. Program obuka za nastavnike treba inovirati i dopuniti odgovarajućim sadržajima o EntreCompu (npr. iz seta materijala tzv. "toolkit"-a), aspektima i veštinama, kao i načinima, metodama i praksama upotrebe EntreComp-a u nastavi i učenju. Na ovaj način će se unaprediti i kvalitet preduzetničkog učenja.

Integracija EntreComp vještina u tradicionalni sistem obrazovanja

2. S prethodnim u vezi je i mjera da se set materijala osmisli tako da omogući ili podstiče razvijanje preduzetničkih kompetencija i preduzetničke kulture kroz međupredmetnu korelaciju. To bi značilo da se preduzetničke kompetencije iz EntreComp okvira razvijaju kroz zajedničke aktivnosti učenika koje povezuju ili se ostvaruju u okviru najmanje 2 predmeta (npr. matematiku i fiziku, ili hemiju i biologiju). U tom pogledu, preporuka je da set materijala upućuje nastavnike na međusobnu saradnju u planiranju i izvođenju

nastavnih i vannastavnih aktivnosti koje vode ka razvijanju preduzetničke kompetencije od strane učenika. Kroz predmetne programe osim planiranja preduzetništva osmisлити alate za praćenje primjene i efekata istog, što odgovara planu da se razvije i alat za prepoznavanje preduzetničkih kompetencija stečenih na ovaj način.

Umrežavanje obrazovnih institucija sa svim relevantnim partnerima na tržištu i stvaranje ekosistema preduzetničkog obrazovanja

3. Oba proizvoda (set materijala i alat za prepoznavanje stečenih kompetencija) treba da budu osmišljena tako da obuhvate i partnere izvan sektora obrazovanja, te da njihove aktivnosti sa učenicima budu metodološki obuhvaćene a ishodi prepoznati u kompetencijama. Treba istaći da ovakvi partneri mogu biti važan prenosilac stručnih znanja i prakse, ili organizatori programa učenja, mentorstva i sticanja praktičnih preduzetničkih iskustava, i kao takvi predstavljaju vrednu dopunu aktivnostima formalnog učenja koje u školi organizuje nastavnik u okviru redovne nastave. S tim u vezi, set materijala treba da sadrži i metodološka uputstva za nastavnike i učenike u pogledu ostvarivanja partnerstava i saradnje sa takvim partnerima, kao i uputstva u pogledu promocije takve saradnje, razvoja zajedničkih aktivnosti i projekata, i kreiranja preduzetničkih inovacija kroz rad sa učenicima.

4. Set alata osmisлити tako da bude lak za upotrebu i da sadrži optimalnu kombinaciju teksta, grafika i slike. Delovi materijala koji služe kao vodič ili uputstva treba da budu jasni i koncizni i dobro ilustrovani. Takođe je poželjno da se sadržaj zasniva na primjerima iz prakse i da se svi aspekti kontekstualizuju kako bi ih i nastavnici razumeli radi lakše primene u odgovarajućem kontekstu.

Inovativan pristup i reforma preduzetničkog obrazovanja

5. Svjesni da je preduzetnička kompetencija transverzalna kompetencija koja se primjenjuje u svim sferama života pojedinca (ne samo u komercijalnim poduhvatima, već i u društvenim, kulturnim i drugim), i da se ogleda u sposobnosti pojedinca da podstakne i kreira promjene u svom okruženju, za kvalitetnu organizaciju obrazovnog procesa,

nastave i unapređenja preduzetničkih kompetencija potrebna je konstantna implementacija inovativnih metoda u nastavi, značajan udeo praktične nastave i primene naučenog u konkretnim društvenim, kulturnim i tržišno-poslovnim kontekstima, kao i usvajanje praktičnih vještina, u skladu sa 4 nivoa preduzetničke progresije u EntreComp okviru. Inovativne metode u obrazovanju trebalo bi da se oslanjaju na informacionu tehnologiju i rješenja, digitalnu pismenost, rukovanje digitalnim tehnologijama i procesom stavljanja digitalnih sadržaja, jezičku kompetenciju, kao i matematičku kompetenciju u ovladavanju preduzetničkim kompetencijama. Kada je u pitanju nastavni proces, preporuke se odnose na uvođenje sljedećih aktivnosti u nastavni proces:

- Nastava i učenje bazirano na projektnim zadacima - nastava koja podstiče interdisciplinarnost, razvija komunikacijske vještine učenika kao i razvoj njihovih organizacijskih sposobnosti;
- Nastava i učenje bazirano na istraživanjima ili istraživačkim zadacima, kao i rješavanje problemskih zadataka (studija slučaja);
- Uključivanje partnera iz poslovnog sektora i upoznavanje sa tržišnim načinom i uslovima rada (mentorska podrška) i sa veštinama i kompetencijama koje se primjenjuju u tržišnim uslovima;
- Organizovanje tima nastavnika mentora na nivou škole koji će pratiti postignuća učenika i nastavnika i direktno ih uključivati i pružati im informacije o mogućnostima i aktuelnim aktivnostima u domenu preduzetničkog učenja (sajmovi, kampovi, samiti itd.) uz priznanje mentorskog rada putem instrumenta za priznavanje;
- Sticanje stručnih znanja i iskustava kroz internacionalne razmjene učenika i nastavnika sa ciljem razvoja interkulturalnih kompetencija, jer sistem obrazovanja na nacionalnom nivou mora biti interkulturalan (integracija pojedinačnih/nacionalnih sistema u jedan globalni sistem);
- Radionice u okviru škole i saradnja sa drugim školama, a koje razvijaju vještine kritičkog razmišljanja, preduzimanja inicijativa, kreativnosti i finasijske pismenosti.
- Omogućiti učenje na random mjestu kod poslodavca u 3. i 4. razredu srednje škole, uz odgovarajuću nadoknadu i instrument za priznavanje stečenih kompetencija.

6. Kreirati posebnu aplikaciju za projektne zadatke učenika koja će biti dostupna svim učenicima i nastavnicima i sadržati setove materijala i instrument za prepoznavanje stečenih preduzetničkih kompetencija. Aplikacija takođe treba da bude laka za upotrebu i

prilagođena uređajima koje mladi danas najviše koriste, npr. pametnim telefonima. Aplikacija treba da bude usmjerena na ovladavanje preduzetničkim stavovima pre nego vještinama, koristeći jednostavne i prilagođene metode.

Setom materijala obuhvatiti i djelove o međupredmetnoj saradnji nastavnika, u djelu planiranja, osmišljavanja, kreiranja sadržaja i materijala, izbora metoda i provjere znanja i ocjenjivanja, neformalnog učenja, kako bi se podstakla korelacijska nastava među predmetima. Obezbijediti djeci "prostor" da istražuju pojmove i fenomene koji se obrađuju međupredmetno, ili makar da istražuju na međupredmetni način i da tako primjenjuju znanja i kreativnost.

Osiguranje podrške od strane institucija obrazovnog sistema nastavnicima koji implementiraju inovativne oblike preduzetničkog učenja

7. Neophodno je pratiti kvalitet, efikasnost i evaluirati uticaj sprovođenja ovakvih aktivnosti i materijala u nastavi i učenju, što bi trebalo da bude odgovornost ovlašćene državne institucije.

8. Omogućiti da se set materijala i alat za prepoznavanje mogu koristiti i kao dodaci postojećim priručnicima iz modula Preduzetništvo, ali i drugim modulima u koje nastavnici žele da ugrade elemente preduzetničkog učenja i sticanja EntreComp kompetencija, tako da materijali budu smjernice i sa instrukcijama za nastavnike i preporučenim setom aktivnosti za učenike u svim ishodima učenja sa ciljem praktičnog osposobljavanja učenika.

9. Deo seta materijala mogu biti i materijali za provjeru znanja učenika i razni alati za ocjenjivanje. Oni mogu biti obavezni dio eksterne evaluacije od strane eksternih evaluatora. Materijal i provjere znanja moraju biti dostupni svim nastavnicima na virtualnoj platformi koja je za to opredjeljena.

Usklađenost ishoda učenja sa potrebama tržišta rada

10. Obavezno osigurati da pri školi ili nastavnom centru, postoji preduzetnički klub sa programima vannastavnih aktivnosti, aktivnosti podrške započinjanju posla ili započinjanju društvenog poduhvata. Klubovi treba da djeluju i kao veza između škole i aktivnosti izvan škole kod poslodavca ili u društvenoj grupi/organizaciji.

11. Proces razvoja je zanimljiv i svi koraci su dobro određeni i strukturisani. Izvršena je dobra priprema za grupni rad eksperata i zainteresovanih strana u radionicama i dobro su odabrani ljudi za učešće u procesu. Postoji saglasnost sa svim koracima.

**ISRG za Zapadni Balkan u misiji
integracije EntreComp u
processe učenja**

O ISRG

Intersektorska radna grupa (ISRG) je međunarodni tim stručnjaka za VET u misiji integracije EntreComp kompetencija u nastavu i učenje u Zapadnom Balkanu, sa fokusom na Crnu Goru, Bosnu i Hercegovinu i Albaniju. Tim je nastao i radi uz podršku projekta VETpreneur.

OPIS POZICIJE ČLANA ISRG

1. O INTERSEKTORSKOJ RADNOJ GRUPI

Intersektorska radna grupa (u daljem tekstu: ISRG) formira se radi obezbeđivanja stručne podrške i doprinosa procesu razvoja alata za integraciju EntreComp kompetencija u nastavu i učenje u VET programima koji se realizuju u srednjoškolskim sistemima i sistemima obrazovanja odraslih u zemljama Zapadnog Balkana, sa fokusom na Crnu Goru, Bosnu i Hercegovinu i Albaniju. Rad ISRG je fokusiran na razvoj 2 ključna produkta koja će biti predstavljena obrazovnim institucijama u VET sistemu:

- **Set materijala za integraciju EntreComp kompetencija u nastavu i učenje u VET programima**
- **Instrument za prepoznavanje preduzetničkih kompetencija stečenih kroz VET programe;**

ISRG čine članovi iz zemalja Zapadnog Balkana i partnerskih EU zemalja, koji su uključeni u svet stručnog obrazovanja i obuke (u daljem tekstu: VET) kroz svoje profesionalne angažmane u prosveti, privredi, javnoj upravi ili civilnom društvu i koji mogu da doprinesu povećanju relevantnosti, kvaliteta i ishoda procesa kreiranja alata.

Članove ISRG nominuju partnerske institucije iz projektnog konzorcijuma, na osnovu CV-ja kandidata, a odluku donosi upravni odbor projekta.

ISRG se formira u okviru projekta "Unapređivanje stručnog obrazovanja i obuke sa aspekta preduzetničkog obrazovanja u regionu Zapadnog Balkana" sa skraćenim nazivom "VETpreneur" finansira Evropska komisija u okviru programa Erasmus+: Izgradnja kapaciteta u stručnom obrazovanju i obuci.

Svi pojmovi koji se u ovom dokumentu spominju u jednom gramatičkom rodu, odnose se na istovetne pojmove u drugom gramatičkom rodu.

2. OBIM ANGAŽOVANJA ČLANA ISRG

ISRG usmerava proces kreiranja alata kroz učešće na sastancima, davanje stručnog mišljenja, pripremu komentara na prezentovani sadržaj, kreiranje pojedinih delova sadržaja i afirmaciju alata u stručnoj zajednici.

Za kreiranje i uobličavanje sadržaja zaduženi su stručni saradnici iz partnerskih institucija, na osnovu stručnog mišljenja, komentara i delova sadržaja pripremljenih od strane članova ISRG.

Član ISRG učestvuje u sastancima ISRG koji će se održavati virtuelno i uživo. Troškove održavanja sastanaka snosi organizator.

Način rada ISRG uređen je Principima rada ISRG.

Za učešće člana u radu ISRG nije predviđena nadoknada.

3. PRINCIPI RADA ISRG

Dobrovoljnost – članovi ISRG u radu ISRG učestvuju dobrovoljno na osnovu profesionalnog interesovanja, službenog usmerenja i ličnog htenja da budu sastavni deo ovog procesa i da u kreiranje alata i instrumenta ugrade i svoj stručni doprinos.

Kolaborativnost – rad članova ISRG je timski i kolaborativan i zasniva se na podeljenoj odgovornosti i zajedničkom doprinosu.

Komplementarnost i intersektorski pristup – zajednički rad članova ISRG zasniva se na komplementarnim znanjima i uvidima članova iz različitih sektora (prosveta, privreda, javna uprava i civilno društvo) što treba da obezbedi visoku relevantnost i kvalitet produkata.

Otvorenost – rad ISRG otvoren je za javnost i stručno mišljenje. Administrator ISRG i stručni saradnici iz partnerskih institucija u projektu staraju se o dostupnosti informacija o radu ISRG stručnoj i opštoj javnosti kao i informacija o načinima za davanje komenatra i stručnih mišljenja na sadržaj rada ISRG.

4. TRAJANJE ANGAŽOVANJA

Predviđeno trajanje angažovanja ISRG je od 1. jula 2023. godine do 31. decembra 2024. godine. U ovom vremenskom periodu, predviđeno je da se napredak u kreiranju alata ostvaruje kroz sledeće faze:

jul – septembar 2023.	U ovom periodu predviđeno je da stručni saradnici iz partnerskih institucija kreiraju koncept seta materijala i instrumenta za prepoznavanje (radna verzija 0.0) i da ih predstavljaju ISRG-u radi davanja stručnog mišljenja i komentara.
oktobar – decembar 2023.	Tokom ovih meseci predviđeno je da stručni saradnici iz partnerskih institucija u projektu uz stručnu podršku i doprinos članova nacionalnih podgrupa ISRG prilagode radnu verziju 0.0 specifičnostima VET sistema u CG, BIH i AL i kreiraju nacionalne varijacije alata i instrumenta (master verzija 1.0).
januar – februar 2024.	U ovom periodu predviđeno je da se održe nacionalne radionice sa ekspertima i članovima ISRG radi predstavljanja master verzije 1.0 i prikupljanja komentara koji će se ugraditi u nju. Nakon integracije prikupljenih komentara stručni saradnici iz partnerskih institucija u projektu pripremiće master verziju 2.0. Istovremeno je predviđeno da u ovom periodu stručni saradnici iz partnerskih institucija u projektu dizajniraju obuku za trenere o integraciji EntreComp kompetencija u VET nastavu i učenje.
mart 2024.	Tokom ovog meseca predviđeno je da ISRG predstavi i usvoji finalne verzije (master verzija alata i instrumenta 2.0 i njegove nacionalne varijacije). Istovremeno je predviđeno da se ISRG-u predstavi i odobri dizajn obuke za trenere.
april 2024 – decembar 2024.	Tokom ovih meseci predviđeno je da ISRG prati, usmerava i pruža podršku diseminaciji alata i instrumenta u sisteme VET u Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini i Albaniji, kao i da prati proces realizacije obuka nastavnika, edukatora i direktora obrazovnih VET institucija.

5. KOMPETENCIJE ČLANA ISRG

5.1 Posедуje najmanje 3 godine iskustva učestvovanja u aktivnostima u sistemu VET kao predstavnik sektora obrazovanja, privrede, javne uprave ili civilnog društva, ili

Poseduje iskustvo u rukovođenju start-ap kompanijom u periodu osnivanja i tokom prve tri godine razvoja,

5.2 Upoznat je sa sistemom VET u svojoj zemlji (normativni i strateški okvir, programi i projekti reforme VET sistema, ključni izazovi i problemi, ključni akteri i donosioci odluka, dostupne mere podrške i podsticaja), ili

Upoznat je sa preduzetničkim ekosistemom u svojoj zemlji (normativni i strateški okvir, ključni izazovi i problem u preduzetništvu i poslovanju, ključni akteri i donosioci odluka),

5.3 Poseduje sklonost ka kolaborativnom radu u cilju kreiranja zajedničkog timskog rezultata,

5.4 Poseduje iskustvo u kreiranju dokumenata poput: normativnih akata, strateških dokumenata, instrumenata javne politike, instrumenata (matrica) vođenja procesa, radnih materijala i sličnih formi,

5.5 Iskazuje osobine poput odlučnosti, usmerenosti na rezultat i organizovanosti.

6. IZVEŠTAVANJE

O radu ISRG i sastancima vode se izveštaji. Administrator ISRG vodi izveštaj o radu i sastancima regionalne ISRG. Stručni saradnici iz partnerskih institucija u projektu vode izveštaj o radu i sastancima nacionalnih podgrupa ISRG.

ČLANOVI ISRG

BULI Ina – Ministarstvo finansija i privrede Albanije

Ina Buli je savetnica u Ministarstvu finansija i privrede Albanije. Diplomirala je finansije na Univerzitetu u Tirani. Kao savetnica odgovorna je za razvoj politike, sprovođenje inovativnih ideja i podršku planovima i projektima ministarstva, pogotovo u oblastima javnih i međunarodnih institucija, spoljnih odnosa i poslova koji si tiču privrede i poslovanja.

Ina se trenutno usavršava u oblasti poslovne administracije u marketingu, ali ima 15 godina iskustva u oblasti upravljanja komunikacijama. Kao menadžer zadužen za klijente i tržište u Deloitte-u pružala je konsultantske usluge strategijskog i digitalnog marketinga, razvijala i sprovodila strateške PR i komunikacione planove i upravljala marketinškim budžetima. Kroz poziciju izvršnog direktora stekla je iskustvo u razvoju i vođenju uspešnog poslovnog modela i razvoju novih poslova, kao i stvaranju nove vrednosti kroz korporativna partnerstva i alijanse.

CEGLAR VIDMAR Aleksandra – Obrazovni centar GEOSS

Aleksandra Ceglar Vidmar je stručnjak za projekte iz oblasti VET i obrazovanja odraslih. Ona je i edukator u Programu društvene aktivacije u kome vodi grupna i individualna savetovanja. Takođe, kao stručni saradnik, uključena je i u evropske i nacionalne projekte namenjenih razvijanju materijala za obuku za GEOSS-ove programe formalnog i neformalnog obrazovanja.

Menadžerske veštine Aleksandra je unapređivala obavljajući dužnost v.d. direktora Javne ustanove manastir Mekinje. Na ovoj poziciji bila je odgovorna za planiranje i koordinaciju programa i događaja, umrežavanje sa lokalnim, nacionalnim i međunarodnim partnerima, kao i za saradnju sa poslovnim partnerima. Iskustvo u upravljanju procesima, Aleksandra je sticala kao menadžer za održivi razvoj i stručni saradnik za razvoj turizma a u regionalnoj razvojnoj agenciji "Razvojni centar Srca Slovenije". Na ovim pozicijama Aleksandra je aktivno radila na pripremi predloga EU i nacionalnih projekata, za administrativno i finansijsko upravljanje projektima, praćenje sprovođenja projekata i prenošenje znanja i dobrih praksi spoljnim saradnicima i korisnicima.

DEMIRAJ Elira – Ministarstvo finansija i privrede Albanije

Elira je generalni direktor za ekonomski razvoj i politike zapošljavanja u Ministarstvu finansija i privrede u Albaniji. Ona vodi svoje odeljenje u misiji koja garantuje ustavna prava na stručno usavršavanje i obrazovanje, dostojanstveno zapošljavanje, socijalno osiguranje i jača saradnju sa društvenim partnerima. Ona je takođe odgovorna za efikasno upravljanje svim programima i projektima finansiranim iz IPA programa i programa drugih donatora i praćenjem njihovog napretka.

Kao generalni direktor Nacionalne službe za zapošljavanje u istom ministarstvu, Elira je bila zadužena za organizovanje, praćenje i kontrolu celokupnog rada Nacionalne službe za zapošljavanje u skladu sa zakonskim i strateškim okvirnim politikama. Takođe je pratila i izveštavala o pokazateljima rada škola za stručno obrazovanje i centara za stručno osposobljavanje u svim regionima u skladu sa procedurama Ministarstva. Elira je takođe radila na projektima UNDP-a, UNICEF-a i opštine Tirana.

DHAMO Alda – VET edukator

Alda Damo je CEFE edukator za podršku pokretanju biznisa. Ima iskustvo u obukama namenjenim start-up preduzećima ili mikro, malim i srednjim preduzećima - uglavnom za tehničko i stručno obrazovanje i obuku, turizam, poljoprivredu, agroturizam, digitalni sektor i proizvodnju. Alda je radila i sa ranjivim i marginalizovanim grupama, kao što su mladi, žene, Romi i preduzetnici povratnici u saradnji sa organizacijama GIZ, Terre des hommes, World Vision, UN Women.

Kao ekspert sektora za poslovne inovacije u Albanskoj agenciji za razvoj investicija, bila je odgovorna za sprovođenje Nacionalne strategije za poslovne inovacije i tehnologiju (BITS) 2011 - 2016, uključujući kao glavne stubove poslovne inovacije - klastere i programe inkubacije, kao i inicijative koje se odnose na transfer znanja i tehnologije za preduzeća. Dok je studentima master studija predavala predmete iz oblasti upravljanja projektima i biznisa, radila je na i nekoliko projekata finansiranih od strane različitih donatora uključujući Evropski Univerzitet u Tirani i Univerzitet Polis.

EVGENIOU Maria – Centar za društvene inovacije, Kipar

Maria Evgeniou EU je projektni menadžer u Centru za društvene inovacije na Kipru. Rukovodilac je nekoliko projekata, dok brojnim drugim projektima u organizaciji pruža istraživačku i stručnu podršku. Njen angažman podrazumeva i pregled i obradu literature, kao i pripremu izveštaja i analiza. Trenutno je šef odseka za preduzetništvo, a paralelno radi i na Erasmus+ projektima. U početku kao volonter, a kasnije kao menadžer, godinama je bila uključena u omladinske programe i projekte iz oblasti društvenog preduzetništva, održivosti, razvoja metodologija za obuke, kao i stručnog i obrazovanja za odrasle.

Diplomirala je ekonomiju na grčkom Univerzitetu Demokritis u Trakiji, a diplomu sa studija marketinga stekla je na Institutu za marketing na Kipru. Bila je deo projekta Organizacije omladinskih klubova Kipra u okviru programa Evropskog volonterskog servisa (EVS) gde je bila uključena u menadžment, koordinaciju i finansijsko planiranje, kako i u seminare i događaje omladinskih klubova.

JOVANOVIĆ Dragana - Zapadnobalkanski institut

Dragana Jovanović je stručnjak za medije, komunikacije i digitalne sadržaje sa velikim iskustvom u radu na projektima finansiranim od strane EU u oblasti optimizacije komunikacija i diseminacije. Odgovorna je za tipične i kreativne oblike kreiranja sadržaja koji uključuju: održavanje i ažuriranje veb sajtova, blogovanje, pisanje članaka, fotografisanje, video snimanje, održavanje naloga na društvenim mrežama (postovi, komentari, poruke i oglasi) i uređivanje i distribucija digitalnih medijskih sadržaja. Dragana takođe ima iskustvo u razvoju i upravljanju planova za diseminaciju i komunikaciju na složenim višekorisničkim, međunarodnim projektima, koji zahtevaju prilagođavanje specifičnim kontekstima i potrebama zainteresovanih strana.

Oblasti u kojima je stručna se dalje odnose na analizu medija i diskursa. Kao stipendista regionalno važnog medija – Balkanske istraživačke mreže (BIRN) prošla je obuku iz oblasti međunarodnog istraživačkog novinarstva.

KOVAČEVIĆ Dijana – Univerzitet Donja Gorica

Dijana Kovačević je predavač na Univerzitetu Donja Gorica u Podgorici, na grupi predmeta iz oblasti preduzetništva, menadžmenta i marketinga.

Autor je specijalizovane obuke o e-trgovini i alatima e-poslovanja koji je namenjen ženama preduzeticama. Koordinirala je više istraživačkih projekata. Njen rad se naročito fokusirao na važnost rodnih pitanja i inkluzivnosti, posebno u vezi sa rodnim razlikama u korišćenju interneta.

Rezultat ovih poduhvata je nekoliko naučnih radova, uključujući i značajan doprinos radu „Žensko preduzetništvo u informacionoj ekonomiji“, koji je predstavljen na prestižnim naučnim konferencijama i našao se na listi SCI Journal-a.

LALOVIĆ Zoran – Zavod za školstvo Crne Gore

Zoran Lalović je magistar psiholoških nauka i samostalni savetnik u Zavodu za školstvo Crne Gore. U profesionalnoj karijeri obavljao je poslove psihologa, pomoćnika direktora OŠ „Stefan M. Ljubiša“ u Budvi, kao i rukovodioca odseka za istraživanje i razvoj obrazovnog sistema u Zavodu za školstvo Crne Gore. Autor je većeg broja obrazovnih programa i koautor nekoliko udžbenika za osnovnu školu i gimnaziju. Objavio je veći broj naučnih i stručnih radova i publikacija u domaćim i inostranim časopisima.

On je takođe i recenzent većeg broja udžbenika, priručnika, stručnih knjiga i publikacija. Samostalno ili u saradnji sa drugima realizovao je veći broj istraživanja iz oblasti obrazovanja. Učestvovao je u koncipiranju obrazovne politike i bio član redakcije časopisa za pedagošku teoriju i praksu “Vaspitanje i obrazovanje”. Lalović je član nacionalnog Saveta za izradu nastavnih planova i programa u Crnoj Gori, kao i član Saveta za opšte obrazovanje Crne Gore.

MAKAŠ Emil – Srednja tehnička škola grafičkih tehnologija, dizajna i multimedije

Emil Makaš je 20 godina profesor u srednjoj VET školi i predaje grupu stručno teorijskih predmeta iz oblasti veb-dizajna, baza podataka, grafičke tehnologije i grafičkih materijala.

Emil ima značajno iskustvo u domenu razvoja VET nastavnog plana i programa za srednje škole u Bosni i Hercegovini. Učestvovao je u izradi modula za srednje škole po EUVET programima u Kantonu Sarajevo i Banjoj Luci. Takođe je i nosilac izrade nastavnih planova i programa za Grafičku školu.

Saradnik je Ministarstva finansija Kantona Sarajevo i Bosanskog kulturnog centra za štampani materijal i dizajn. Kao stručnjak za grafički dizajn i štampu, tokom svoje karijere bio je uključen u brojne projekte kojima su rukovodili Kanton Sarajevo i nevladine organizacije.

MALAGIĆ Adisa – Gimnazija „Tanasije Pejatović“, Pljevlja

Adisa Malagić je profesorka sociologije u Gimnaziji „Tanasije Pejatović“ i Srednjoj stručnoj školi u Pljevljima sa petnaestogodišnjim iskustvom. Zvanje nastavnika stekla je na Filozofskom fakultetu u Nikšiću. Osim nastavom, Adisa je zadužena i za koordinaciju rada učeničkih kompanija.

Adisa ima višegodišnje iskustvo kao mentorka učenicima i učeničkim kompanijama koji su učestvovali na takmičenjima za najbolju biznis ideju . Bila je mentorka učenici koja je osvojila prvo mesto na nacionalnom takmičenju „Poslovni izazov Crne Gore“, mentorka učenicima koji su osvojili prvo i treće mesto na Nacionalnom takmičenju učeničkih kompanija, kao i mentorka tima koji je učestvovao u regionalnom takmičenju „Poslovni izazov zapadnog Balkana“.

Autor je više naučnih radova, a takođe je recenzent i spoljni saradnik Zavoda za školstvo Crne Gore.

MARIJANOVIĆ Gracijela – Zavod za školstvo Mostar

Gracijela Marijanović je stručna savetnica za ekonomsku skupinu predmeta, pravnu struku i ugostiteljstvo. Diplomirala je na Ekonomskom fakultetu Sveučilišta u Mostaru. Tokom decenijske karijere u Zavodu za školstvo Mostar, učestvovala je u razvoju kvalifikacijskog okvira za celoživotno učenje i u uvođenju standarda za osiguranje kvaliteta u oblasti VET. Od 2022. godine obavlja poslove šefa strukovnog odeljenja Zavoda pri čemu je zadužena za predlog nastavnog plana i programa i praćenje njegove primene, za pedagoški nadzor nad radom nastavnika i škola, kao i za stručno usavršavanje nastavnika i donošenje metodologije izrade i realizacije godišnjih programa rada škola.

U Srednjoj ekonomskoj školi Jozе Martinovića u Mostaru, radila je kao nastavnica ekonomske skupine predmeta kao što su računovodstvo, statistika i predzetništvo. Imenovana je u Komitet za izmenu i dopunu pedagoškog standarda i normativa u srednjem obrazovanju u Hercegovačko-neretvanskoj županiji, a članica je i Saveta za zapošljavanje u kojem radi na pripremi Lokalnog akcionog plana zapošljavanja za Grad Mostar.

MARKOVIĆ Teodora – Univerzitet Donja Gorica

Teodora Marković studentkinja je postdiplomskih studija na programu Međunarodni odnosi na Univerzitetu Donja Gorica. Zvanje politikologa stekla je na istom univerzitetu, završivši osnovne studije na Fakultetu Humanističke studije, smjer Medjunarodni odnosi i diplomatija. Teodora ima bogato iskustvo u radu sa mladim preduzetnicima i koordinaciji projektnih aktivnosti na važnim inicijativama kao što su BY LEAP, Poslovni Izazov Crne Gore, Poslovni izazov Zapadnog Balkana, te Program neformalnog preduzetničkog obrazovanja Učenička kompanija.

Učestvovala je u koordinaciji projektnih aktivnosti organizacije Dostignuća Mladih u Crnoj Gori. Tečno govori engleski, njemački i španski jezik. Alumnista je Ambasade Savezne Republike Njemačke u Crnoj Gori. Trenutno obavlja program stručnog osposobljavanja na Univerzitetu Donja Gorica.

MESIHOVIĆ Sanela – Srednja Građevinska škola Mostar

Sanela Mesihović je od 2016. na poziciji direktorke Srednje Građevinske škole u Mostaru, a prethodno je u istoj školi radila kao profesor građevinske grupe predmeta. Diplomirala je na Građevinskom fakultetu u Mostaru.

Usavršavala se kroz seminare i obuke iz oblasti izgradnje kapaciteta srednjih škola u pripremi pisanju projektnih predloga i izgradnje kapaciteta i jačanja kompetencija direktora tehničkih škola.

Aktivno je radila na poboljšanju i jačanju saradnje između škole i privrede, kao i na jačanju javno-privatne sektorske saradnje kroz ulogu koordinatora praktične nastave.

MIHAJLOVIĆ BIJELIĆ Aleksandra– Privredna komora Republike Srpske

Aleksandra Mihajlović Bijelić je rukovodilac Centra za dualno obrazovanje i obrazovne politike pri Privrednoj komori Republike Srpske. Tokom dvadesetogodišnje karijere u Komori, učestvovala je u više projekata za unapređenje dualnog obrazovanja, podsticanja stručnog obrazovanja u BiH visokom obrazovanju, kao i u projektima za razvoj kvalifikacionog okvira za celoživotno učenje. Ne manje važno je i učešće u Mreži VET Centara Jugoistočne Evrope i promocija učenja kroz rad i razvoj zajedničkih standarda zanimanja u saradnji sa centrima za stručno obrazovanje i privrednim komorama iz regiona.

Diplomirala je na Ekonomskom fakultetu Univerziteta u Banja Luci, a iz oblasti razvoja stručnog obrazovanja usavršavala se kroz projekte GIZ-a, KFW-a i KulturKontakt-a. Član je Tripartitnog savetodavnog veća, a učestvovala je u radu Komisije za kreiranje upisne politike, u radnoj grupi za izradu Pravilnika o obrazovanju učenika kod poslodavaca, kao i u procesu revizije zanimanja u Republici Srpskoj i izradi profila zanimanja.

MITROVIĆ-RADOŠEVIĆ Vjera – Centar za stručno obrazovanje

Vjera Mitrović-Radošević je diplomirani psiholog, samostalni savjetnik za istraživanje i razvoj kvalifikacija u stručnom obrazovanju u JU Centar za stručno obrazovanje. Zvanje psihologa je stekla na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu, a profesionalnu karijeru započela u Srednjoj mješovitoj školi "Danilo Kiš" u Budvi, gdje je radila kao profesor psihologije i školski psiholog. U JU Centar za stručno obrazovanje obavlja poslove u oblasti razvoja kvalifikacija i izrade obrazovnih programa u stručnom obrazovanju i obrazovanju odraslih, u oblasti obuke nastavnika, inkluzivnog obrazovanja i dr.

Tokom svoje profesionalne karijere bila je dio recenzentskih komisija za nekoliko udžbenika i koautor priručnika i programa za rad sa učenicima. Aktivno radi na poboljšanju sistema inkluzivnog obrazovanja, na unaprijeđenju usluga koje se nude djeci sa posebnim obrazovnim potrebama i osposobljenosti škola i nastavnika za pružanje jednakih mogućnosti za sve.

NIZIĆ Azra – Zavod za razvoj preduniverzitetskog obrazovanja, Kanton Sarajevo

Azra je viši saradnik za razvoj predmetnih kurikuluma u Institutu za razvoj preduniverzitetskog obrazovanja Kantona Sarajevo. Njene glavne odgovornosti uključuju aktivan doprinos sprovođenju preduniverzitetske reforme i učešće u kreiranju kataloga očekivanih ishoda učenja. Ona takođe igra ključnu ulogu u koordinaciji i razvoju inovacija u nastavnim planovima i programima na svim nivoima preduniverzitetskog obrazovanja.

Azra koordinira reviziju nastavnih planova i programa za određene predmete i oblasti. Odgovorna je za provđenje stručno-pedagoškog nadzora u preduniverzitetskim obrazovnim institucijama. Ovaj nadzor obuhvata različite aspekte, kao što su nastava u školi, ispiti i drugi oblici vaspitno-obrazovnog rada.

Azra je radila i kao nastavnik biologije u VET školama i gimnaziji.

OBRADOVIĆ Srđan – Centar za stručno obrazovanje

Srđan Obradović je na poziciji koordinatora u Odeljenju za istraživanje i razvoj kvalifikacija u Centru za stručno obrazovanje u Crnoj Gori. Njegove primarne odgovornosti uključuju koordinaciju razvoja standarda zanimanja, standarda kvalifikacija i obrazovnih programa. On takođe nadgleda obuku nastavnika za sprovođenje ovih programa. Pored toga, Srđan je odgovoran za organizovanje takmičenja, kao i za koordinaciju, praćenje i kontrolu rada savetnika uključenih u izradu standarda zanimanja, standarda kvalifikacija i obrazovnih programa. Aktivno učestvuje u razvoju metodologija za srednje stručno obrazovanje i unapređenju preduzetničkog učenja.

Ranije je radio kao savetnik u Odeljenju za standarde i razvoj nastavnih planova i programa. Njegova odgovornost ogledala se u izradi standarda zanimanja, standarda kvalifikacija, nastavnih planova i programa i ispitnih kataloga u skladu sa nacionalnim okvirom kvalifikacija. Takođe je organizovao programe obuke nastavnika za implementaciju nastavnog plana i programa i koordinirao nacionalna i međunarodna takmičenja iz oblasti preduzetništva.

QOSJA Ermira – Fakultet za ekonomiju i IT, Tirana

Ermira Qosja je predavač na Fakultetu za ekonomiju i IT pri Evropskom univerzitetu u Tirani. Kao specijalista za marketing i menadžment, na osnovnim i postdiplomskim studijama predaje predmete iz oblasti poslovnog menadžmenta, nadgleda i sprovodi istraživačke analize u različitim poslovnim okruženjima, i mentor jestudenata doktorskih studija.

Bila je direktor Srednje stručne škole i Visoke škole u Tirani, a njena uloga ogledala se uvođenju, upravljanju i nadgledanju obrazovnih i administrativnih aktivnosti škole. Ermira ima iskustvo u pokretanju i sprovođenju prvih jednogodišnjih stručnih programa iz oblasti dizajna, administracije mreže, servisiranja automobila, kao i u realizaciji različitih kratkih stručnih kurseva.

Pored sadašnjeg univerziteta, predavala je i na Mašinskom fakultetu i Fakultetu primenjenih nauka i ekonomije u Tirani.

RADIČANIN Darko – Dostignuća mladih Srbije

Darko Radičanin je izvršni direktor Dostignuća mladih Srbije. Zadužen je za praćenje i evaluaciju uspeha programa učeničkih kompanija u Srbiji. Pre sadašnje pozicije, Darko je radio kao koordinator programskog odseka. U tom svojstvu, organizovao je radionice i obuke za članove zajednice i preduzetnike, fokusirajući se na programske oblasti. Takođe je vodio aktivnosti kao što su fokus grupe i dizajnerski rad.

Kroz angažman u JAS-u koji traje od 2010.godine, Darko je stekao veliko iskustvo u neprofitnom sektoru, posebno u radu sa mladima. Kao bivši direktor operativnih poslova, obezbedio je efektivno i efikasno upravljanje odnosima sa učenicima, nastavnicima, partnerima iz privatnog sektora i drugim zainteresovanim stranama.

STOJANOVIĆ Marko - Zapadnobalkanski institut

Marko je edukator, rukovodilac, specijalista za projekte i socijalni preduzetnik iz Beograda. Kao rukovodilac, Marko predsedava Bordom regionalne organizacije WEBIN. Kao edukator realizuje obuke u oblasti treninga za trenere, razvoja projekata, zagovaranja i kreiranja javnih politika. Kao specijalista za projektni ciklus, Marko je rukovodio razvojem 30+ istraživačkih projekata velikog obima i projekata izgradnje kapaciteta. Kao socijalni preduzetnik, Marko je osnivač i rukovodilac istraživačke i konsultantske kompanije sa sedištem u Beogradu koja pruža podršku u istraživanjima i razvoju projekata.

Tokom svoje petnaestogodišnje karijere, Marko je realizovao konsultantske usluge za različite međunarodne i nacionalne organizacije, poput Evropske fondacije za obuke, Međunarodne organizacije za migracije, Evropske univerzitetske asocijacije, i drugih. Učestvovao je u procesima kreiranja javnih politika i tela, poput Saveta za preduzetničko obrazovanje, Zakona o mladima, Zakona o volontiranju, Zakona o obrazovanju odraslih. Objavljeni radovi i publikacije čiji je Marko autor odnose se na projektni ciklus i neformalno obrazovanje, omladinsku politiku, preduzetničko obrazovanje, monitoring i evaluaciju.

ŠALETIĆ Tatjana – Gimnazija „Petar I Petrović Njegoš“, Danilovgrad

Tatjana Šaletić je profesorka istorije i geografije u Gimnaziji „Petar I Petrović Njegoš“. Zvanje nastavnika mentora stekla je tokom svog tridesetogodišnjeg rada u nastavi. Stručno se usavršavala kroz obuke na temu celoživotnog preduzetničkog učenja i njene implementacije u nastavi, kao i obrazovanja nastavnika za ključne i stručne kompetencije u osnovnom i srednjem obrazovanju.

Bila je aktivno angažovana u takmičenju iz istorije na opštinskom, regionalnom i nacionalnom nivou i to kao član tima za izradu pitanja, član žirija ili mentor učenicima. Kao član radne grupe učestvovala je u izradi ispitnog kataloga iz istorije za Maturski ispit, a jedan je od autora scenarija časa u Zbirci scenarija za “Unapređenje kvaliteta inkluzivnosti obrazovanja u digitalnom okruženju”.

TROQE Ines – stručnjak za VET i razvoj obrazovanja

Ines Troke je stručnjak sa preko 7 godina iskustva u sektoru obrazovanja, specijalizovana za stručno obrazovanje i obuku, izgradnju kapaciteta i integraciju odraslih i mladih na tržište rada. Kao ekspert za stručno obrazovanje na SREPVET-u, projektu koji finansira IPA, i kao regionalni knjigovođa na projektu Veštine za posao finansiranog od strane Švajcarske agencije za razvoj i saradnju u Albaniji, Ines se istakla u podršci reformi obrazovanja koja podržava razvoj javnih pružalaca stručnog obrazovanja.

Doprinela je implementaciji inovativnih pripravnih šema i kombinovanih pristupa učenju, spajajući tradicionalne nastavne metode sa virtuelnim platformama radi poboljšanja ishoda učenja. Trenutno je angažovana kao projektni koordinator u Dostignućima mladih u Albaniji gde organizuje i olakšava proces realizacije treninga za nastavnike i vannastavne aktivnosti za učenike. Njena posvećenost unapređenju kvaliteta obrazovanja čini je vrednim faktorom u unapređivanju obrazovnog sistema Albanije. pokretanju održivog rasta obrazovnog pejzaža Albanije.

Kontakti koordinatora ISRG

Regionalni koordinator ISRG	Marko Stojanović marko.stojanovic@wb-institute.org
Administrator	Dragana Jovanović dragana.jovanovic@wb-institute.org
Nacionalni koordinator za CG	Dijana Kovačević dijana.kovacevic@udg.edu.me
Nacionalni koordinator za BIH	Aleksandra Mihajlović Bijelić aleksandrab@komorars.ba
Nacionalni koordinator za AL	Ines Troqe inestroqe@gmail.com

Lista regionalnih stručnjaka učesnika konferencije u Podgorici

Srdačno se zahvaljujemo svim regionalnim stručnjacima koji su učešćem na konferenciji i svojim komentarima doprineli izmeni i unapređenju procesa integracije EntreComp okvira u nastavu i učenje i unapređenja očekivanih ishoda ovog procesa. Radujemo se nastavku saradnje.

Ime stručnjaka	Institucija
Miloš Lekić	Zavod za školstvo Crne Gore
Lida Vukmanović Tabaš	Zavod za školstvo Crne Gore
Jelena Vlahović	JU Srednja Ekonomsko-ugostiteljska škola, Bar
Tatjana Vukčević Janjušević	JU Srednja Ekonomsko-ugostiteljska škola, Nikšić
Sonja Čalić	JU Srednja Ekonomsko-ugostiteljska škola, Nikšić
Marko Marojević	JU Srednja Ekonomsko-ugostiteljska škola, Nikšić
Adisa Malagić	Gimnazija "Tanasije Pejatović" Pljevlja
Slobodanka Žižić	Gimnazija "Stojan Cerović" Nikšić
Tatjana Šaletić	Gimnazija "Petar I Petrović Njegoš" Danilovgrad
Nadežda Vujašković	Gimnazija "Petar I Petrović Njegoš" Danilovgrad
Marija Čučković Vujinović	JU Srednja mješovita škola "Mladost", Tivat
Božana Vujadinović	JU Srednja ekonomska škola "Mirko Vešović", Podgorica
Ivana Radulović	JU Srednja ekonomska škola "Mirko Vešović", Podgorica
Adrijana Mugoša	JU Srednja ekonomska škola "Mirko Vešović", Podgorica
Violeta Đukanović	JU Srednja ekonomska škola "Mirko Vešović", Podgorica
Snežana Šupić	JU Prva srednja stručna škola, Nikšić
Jelena Šćepanović	JU Srednja stručna škola, Nikšić
Andrijana Bogetić	JU Srednja stručna škola, Nikšić
Bratislav Radunović	JU Srednja građevinsko-geodetska škola »Ing. Marko Radević« Podgorica
Duško Popović	JU Srednja stručna škola "Ivan Uskoković", Podgorica
Vladan Mašanović	Naučno tehnološki park Crne Gore
Lejla Muratagić	IPER & CEED Consulting
Ksenija Milić	Dostignuća mladih Srbija
Maria Evgeniou	CSI Centar za društvenu inovaciju

Bibliografija

Bacigalupo M, Kampylis P, Punie Y and Van Den Brande L. *EntreComp: The Entrepreneurship Competence Framework*. EUR 27939 EN. Luxembourg (Luxembourg): Publications Office of the European Union; 2016. JRC101581. Available at: <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC101581>

Council Recommendation of 22 May 2018 on key competences for lifelong learning, OJ 2018/C 189/01. Available at: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.C_.2018.189.01.0001.01.ENG

Zoran, L., Nevena, Č., Danijela, Đ., (2015) *Naša škola - Metodološko uputstvo za realizaciju međupredmetne oblasti preduzetničko učenje*. Zavod za školstvo, Podgorica. Available at: <https://www.gov.me/dokumenta/e40d7f19-6940-46d2-931e-7235505d6900>

Dragutin, Š., Nevena, Č., Zoran, L., Marija B., (2013). *Uputstvo za implementaciju preduzetničkog učenja kroz obavezne predmetne programe u osnovnoj školi*, Zavod za školstvo, Podgorica. Available at: <https://www.gov.me/dokumenta/a4547831-9f7e-426a-8589-681fb7b6d6b3>

Predmetni program PREDUZETNIŠTVO za I ili II razred opšte gimnazije, Zavod za školstvo, Podgorica (2014). Available at: <https://www.gov.me/dokumenta/b764bd82-22b5-4c06-96c1-7985b1a2d94e>

Metodološko uputstvo za realizaciju međupredmetne oblasti preduzetničko učenje, Zavod za školstvo, Podgorica (2015). Available at: <https://www.gov.me/dokumenta/e40d7f19-6940-46d2-931e-7235505d6900>

Ključne kompetencije - Vodič za nastavnike osnovnih i srednjih škola sa smjernicama za formativno ocjenjivanje. Available at: https://www.ikces.me/kljucne-kompetencije_-vodac-za-ucitelje-osnovnih-i-srednjih-skola-sa-smjernicama-za-formativno-ocjenjivanje

"YouthWiki." *Bosnia and Herzegovina* / *YouthWiki*, Retrieved May 17, 2023, from <https://national-policies.eacea.ec.europa.eu/youthwiki/chapters/bosnia-and-herzegovina/bosnia-and-herzegovina>

Jasarevic, J. (2021). CONTRIBUTION OF ERASMUS+ PARTNER COUNTRIES TO EU YOUTH WIKI: CHAPTER I BOSNIA AND HERZEGOVINA: YOUTH POLICY GOVERNANCE. In *Youth Wiki* European Union. Retrieved May 17, 2023, from <https://pjp-eu.coe.int/documents/42128013/114007071/Youth+Wiki+Bosnia+and+Herzegovina.pdf/f47b247f-f05d-417c-93ea-adbe7a9d610f?t=1641895825000>

Petkova, E. (2017). TORINO PROCESS 2016–17: SOUTH EASTERN EUROPE AND TURKEY. In *www.torinoprocess.eu* (ISBN 978-92-9157-681-4). European Training Foundation. Retrieved May 19, 2023, from <https://files.torinoprocess.eu/TRP-2016–17-SEET.pdf>

VETpreneur

Članica mreže
JA Worldwide

Member of
JA Worldwide

Member of
JA Worldwide

Zavod za školstvo
Crne Gore

Co-funded by
the European Union